

Szvjatlana Marozava

Báthory István és Hrodna

Egy uralkodó nagysága, és egy ember tragédiája

Báthory István erdélyi fejedelem, magyar főúr neve már 1573-ban felmerült mint jelölt a lengyel–litván államszövetség (Res Publica, lengyelül Rzeczpospolita) trónjára, habár éppen ebben az évben választották királlyá Valois Henriket. Az 1576-os újabb királyválasztás során a lengyel nemesség Báthoryt támogatta, azzal a javaslattal, hogy vegye feleségül Jagelló Annát, a nemzeti dinasztia utolsó élő tagját. Ilyen módon fent lehetett tartani azt a látszatot, hogy a Jagelló-ház uralkodása folytonos maradt. 1576. május 1-jén Krakkóban nagy pompával megkoronázták az erdélyi fejedelmet, bár a választás eredménye nem volt egyértelmű. A szenátus ugyanis Habsburg Miksát választotta királlyá, a császár viszont nem igyekezett felkeresni új fővárosát, és hamarosan meg is halt.

Lengyelország–Litvánia trónjára egy komoly, művelt ember került, akinek kifejezett véleménye volt az uralkodónak az államban betöltött szerepéről, jól ismerte az európai politikai helyzetet, emellett tapasztalt hadvezér és diplomata is volt.

Hrodnát (a szerző által használt, másik belarusz alakban Harodnya, lengyelül Grodno) Báthory először 1579-ben látogatta meg. Február 3-án érkezett a városba, hogy részt vegyen a szenátus és a köznemesség, a szljahta képviselőinek széles körű tanácskozásán. Ekkor éppen zajlott a livóniai háború. Az ülésen megvitatták a Moszkvával szemben vívott háború további menetét és a Litván Nagyfejedelemség részéről szükséges anyagi ráfordítást. Az éves adó erről a hatalmas területről szedve is mindössze százötvenezer zlotys bevételt jelentett. Mivel a litvin (litván-belarusz) főurak szégyellték hadseregük és kincstáruk állapotát, kötelességüknek érezték, hogy kiállítsanak tízezer katonát. A rájuk nehezedő felelősséget a tartományi gyűlések küldöttei is megértették – a nagyfejedelemség egész területén felkelést kell hirdetni –, hiszen ez a háború sokkal nagyobb jelentőséggel bír az ő számukra, mint a lengyel országrészt számára. Eldöntötték, hogy az Oroszországot Livónia felől határoló erősségek közül melyiket támadják meg: Polackot, Velikije Lukit vagy pedig Pszkovot. Jan Zamoyski abból a régi szólásból indult ki, hogy „azt fogd, ami közelebb van”, és azt tanácsolta, hogy vonuljanak Polack városa ellen, amelyet Moszkva tizenhét évvel korábban vett el a Litván Nagyfejedelemségtől.

A hrodnai találkozó után Báthory követet küldött Moszkvába, hogy népszerűsítse Oroszországnak a lengyel–litván államszövetséggel való egyesülését, és hogy kikémlelje, milyen ott a hangulat. Az egyesülés ötletét ekkor mind az itteni nemesség, mind pedig a moszkvai bojártság egy része kedvezően fogadta.

1579. március 2-án Báthory már a Litván Nagyfejedelemség fővárosában, Vlnában (a mai Vilnius) tartózkodott. De az ottani találkozót követően Hrodnát tette meg saját „magánfővárosává”. A nyughatatlan lelkű uralkodó, aki sehol nem volt képes hosszabb ideig egy helyben megmaradni, itt érezte magát

a legjobban, a hatalmas erdőség szívében, ahol kedve szerint vadászhatott. A vadászat volt a kedvenc elfoglaltsága, ez jelentette számára a legnagyobb örömet. A király mindig mindenhol vadászott, amikor és ahol csak lehetősége volt rá. Egyfolytában költötte az udvari kincstárból a pénzt vadászskutyákra és sólymokra. Ő maga pedig minden bizonnyal a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság legmozgékonyabb uralkodója volt. Kevés olyan erdőség akad, melyet rengeteg, lóháton folytatott utazása során ne maga mért volna fel.

A fejedelemnek tetszett a Nyoman-folyó fölötti magas, festői szépségű part-ra épült hrodnai Öreg-vár, így parancsba adta, hogy építsék át. Ehhez neves itáliai építészeket hívtak Hrodnába, név szerint a páрмаi Scotót és Antonio de Gretót. Ahogy a korszak krónikása, Paweł Piasecki püspök is írja, a király-nagyfejedelem leggyakrabban Hrodna városában tartózkodott, azzal az ürüggyel, hogy itt nyílik a legjobb lehetősége a vadászatra, de valójában így kerülte el, hogy együtt kelljen élnie feleségével, a nála tíz évvel idősebb Anna királynéval. Ezenkívül Báthory attól félt, hogy felesége megmérgezheti, hisz a szóbeszéd szerint anyjától, Bona Sforzától megörökölte a mérgezés tudományát.

Jagelló Annának nem volt jelentős befolyása férje politikájára, de a háttérben azért mesterkedett. Minden bizonnyal uralkodni szeretett volna, de egyáltalán nem volt biztos, hogy túléli Báthoryt. Folyamatosan betegeskedett: régi idegszabájához szívbetegség is társult, és egyfolytában fájt a szeme. Amikor Anna betöltötte a hatvan évet, kripta építésébe fogott a krakkói Wawelben. Csak a maga részére építtette a kriptát, mivel úgy gondolta, férjének még bőven lesz ideje gondoskodni a saját sírhelyéről. A legtöbben meg voltak róla győződve, hogy Báthory túléli Annát. Nagyon valószínű, hogy ezt Báthory maga is így gondolta. Rejtélyes dolog, de „szeretett” végrendeleteket írni. Államszövetségi uralkodása idején hármat is írt.

Feltételezhető, hogy Hrodnában a király szeretőt tartott, aki egy erdész szépséges lánya volt, és fiút szült Báthorynak. A törvénytelen királyfit Knyabouszkinak, vagy másképp Knyazjouszkinak („fejedelmi”) nevezték, és Hrodnában saját vagyonnal rendelkezett. III. Zsigmond uralkodása alatt részt vett a Moszkva elleni háborúban a saját, tizenkét lovasból álló csapatával, és a Kreml környékéről hozott magának szeretőt. Igaz, a nemesi címet megtagadták tőle.

Egyesek azt állítják, hogy ebből a kapcsolatból született a későbbi orosz cár, I. Ál-Dimitrij. Mások ezt csupán szóbeszédnek tartják, melyet komolyabb források nem támasztanak alá. A királyt ebben a korszakban szokatlan mértékű szexuális önmegtartóztatás jellemezte, ami mögött valami titok rejtőzhetett. Olyan elmélet is létezik, miszerint szifilisz volt.

Báthory nem vetette meg a bort, nem hallgatott az orvosok figyelmeztetéseire és kérésére, hogy vizezze fel, vagy legalább öblítse le vízzel. Igaz, senki sem látta erősen lerészegedni.

A király-nagyfejedelem szerette Hrodnát. Itt, távol az udvar befolyásától, önálló politikát tudott folytatni. Közelebb volt a livóniai háború eseményeihez, de mégsem túl messze a fővárostól. Hozzávetőleg tíz alkalomról tudunk, amikor Báthory a városunkba látogatott. Nemegyszer itt gyűjtötte össze seregét, és innen indult győztes csatáiba (Rettegett) Iván moszkvai cár ellen. Báthory Hrodnát tartotta a legkedvesebb városának, „mind átmeneti tartózkodás, mind tartós lakhatás céljából”, ahogy a jezsuita Campanónak mondta.

Az államszövetség trónján eltöltött első hat év után Báthory Európa egyik legnevesebb uralkodójává emelkedett, személyéhez a katolikus világ nagy reményeket fűzött. Az 1581–1582-es Pszkov elleni hadjáratával meggyengítette és az európai politika szélére szorította vissza a moszkvai államot, amivel hozzávetőleg fél évszázadra lehetővé tette a Res Publica számára keleti politikájának folytatását. Úgy vélik, nélküle évtizedekkel megrövidült volna az államszövetség történelme. A hadsereget megreformáló királyról, katonáról, kiváló hadvezérről szóló leírások sokféle módon terjedtek: hírért vitték az írnokai és hivatalnokai, röpcédulák készültek róla, és azok a háborús szakemberek is beszámoltak róla mindenfelé, akiket vonzott a harctéren elért dicsősége.

Báthory gondosan szemmel tartotta az európai politikai eseményeket. Rettegett Iván halálát követően figyelme ismét az opricsnyina miatt kimerült moszkvai állam felé fordult. A lengyel–litván államszövetség serege előnyt élvezett a harcmezőn az orosz hadakkal szemben, főként a lovassága volt híres. Az uralkodó elhatározta, hogy kihasználja a Kremlben támadt zavart és döntő csapást mér Moszkvára, hogy azután, biztos hátországot tudva maga mögött, megtámadja Konstantinápolyt és megtörje az egész kereszténységre nézve veszélyes török hatalmat, országa számára fekete-tengeri kijáratot nyerjen, és saját zászlója alatt egyesítse a három részre szakadt Magyarországot, felszabadítva azt a Habsburg-uralom alól.

Az 1584 augusztusában tartott lublini gyűlésen Báthory igyekezett meggyőzni a szenátorokat, hogy szükséges harcolni a cári koronáért. Haraburda minszki parancsnokot Moszkvába küldte, hogy követként mutassa be a Báthory zászlaja alatti egyesülés tervét. És ha az oroszok nem akarnának egyesülni, akkor emlékeztetni kell őket szmolenszki és szeveriai vereségükre. A moszkvai követek visszautasították a tervet, így tehát megnyílt a lehetőség a háborúra. Ám a király terve ellenzőkre lelt Lengyelországban. Nem támogatta a hadjáratot XIII. Gergely pápa sem, aki viszont 1585 áprilisában meghalt.

Ekkor Báthory felvetette merész tervét az új pápa, V. Sixtus előtt, akit sikeresen maga mellé állított. Vincentius Laureus pápai nunciuson keresztül közölte Rómával, hogy meg kívánja támadni Szmolenszket és Moszkvát. V. Sixtus huszonötezer scudót ígért ennek a nagyszabású tervnek a támogatására. A protestánsok azt terjesztették, hogy a pápa feltételül szabta Báthorynak a Moszkva és a törökök elleni háborúban való anyagi segítségéért cserébe, hogy megsemmisíti a protestantizmust Lengyelország–Litvánia területén.

1585 szeptemberében Báthory abban a reményben indult a Litván Nagyfejedelemségbe, hogy a litvin urak könnyebben meggyőzhetőek a háborúról, mint a lengyelek. November 2-án már Hrodnában volt. Örömmel szemlélte a Várhegyen álló új építményt, melyből festői kilátás nyílt a várost közvetlenül körbefogó sötétzöld erdőkre. Itt tartózkodott egy egész éven keresztül, vadászgatott, iszogatót, és közben kigondolta, előkészítette a Moszkván keresztüli, Sztambul elleni hadjáratot. Báthory intenzív diplomáciai tevékenységet folytatott Hrodnában: sok partnerével levelezett, nemzetközi léptékben készítve elő a talajt a támadáshoz, tárgyalásokat folytatott Rómával, Moszkvával, és még Rigával is, ahol akkoriban újra kiéleződött a naptárreformmal kapcsolatos vita. Hírnökök útján állandó kapcsolatot tartott fenn a két fővárossal, Krakkóval és Vlnával. Emellett keményebb adóbegyűjtési rendszert vezetett be.

1586 augusztusában Báthory Fjodor orosz cár követségét fogadta Hrodnában. A cár az egyesülésről nem volt hajlandó tárgyalni; kizárólag a béketárgyalások folytatására törekedett, és ehhez is Moszkva javára való területi engedményeket szabott feltételül. Ez egy felháborító, sőt egyenesen neveltséges kívánság volt akkor, amikor Moszkva éppen belső küzdelmek éveit élte, a Res Publica pedig gondolatban már magához is kapcsolta, akár megegyezéssel, akár fegyveres úton. A tárgyalások tehát megszakadtak.

A háború már a levegőben lógott. Lengyelországban jelentősen gyengült a Báthory tervét ellenzők tábora. Már a vajdaságok tartományi gyűlései is hajlottak a király elgondolásának támogatására, és új hadiadó kivetését hagyták jóvá. Már megválasztották a küldötteket, akiket az államszövetség 1587 februárjára összehívott általános országgyűlésébe delegáltak, és akik támogatták Báthory politikáját. Ezen az országgyűlésen kellett győzelemre jutnia Báthory hadjárata tervének. Rómában már kocsikra is rakodták a megígért pénzt... amikor is hirtelen, mint az égzengés, elterjedt a világban a váratlan hír, hogy a merész vállalkozás kezdeményezője elhunyt. 1586. december 12-én a király, akinek spártai fegyelme és kihasználatlanul maradt ereje ámulatba ejtette környezetét, örök álomra szenderült a harodnyai várban. Az uralkodó, aki annyi mindent tett a mi városunkért.

Kiderült, hogy azokat a gigantikus terveket egy olyan ember építette, akinek vaseszsége csupán mítosz volt, és kétségkívül politikai érték, akitől az egész állam jövője függött.

Báthory valójában egész életében szenvedett. Még fiatal korában megharapta egy kutya, attól kezdve a jobb lábán, a térde alatt volt egy állandóan valószínűleg seb – folyadékgyülem –, ami egyfolytában zavarta. A sebet kiégették, próbálkoztak véreztetéssel, megtiltották, hogy égetett szeszes italokat fogyasszon, de semmi sem segített. Az orvosai, Biandrata (Blandrata) és Bucella végül úgy döntöttek, hogy nem gyógyítják be a sebet, hanem éppen az ellenkezőjét teszik: kitágítják, hogy kiengedjék a „gonosz anyagot”. A lábára felhelyeztek egy szerkezetet, amelyik állandóan kidörzsölte a sebet, és bármilyen különös, a király így jobban érezte magát.

A király az apjától, aki alig több mint ötvenéves korában meghalt, még egy betegséget örökölt: az epilepsziát. Már Erdélyben is rejtélyes, eszméletvesztéssel járó rohamai voltak. Egy ilyen roham éppen a koronázása előtt érte. Akik közelebb álltak a királyhoz, ismerték valós egészségi állapotát, és észlelték, hogy néha mennyire aggasztóan sápadt. De a vadászatok és a háborúk alkalmával úgy viselkedett, mintha sohasem gyengélkedett volna. Alkata és viselkedése nem hagyott kétséget afelől, hogy makkegészséges.

Az udvari orvos, a padovai Nicolaus Bucella, bár az orvostudományok jelentős mestere volt, mégis, mivel ismerte páciense egészségi állapotát és félt az egyedül őt terhelő felelősségtől, 1583-ban rábeszélte Báthoryt, hogy hívja meg az udvarba az ismert orvost és filozófust, a luccai Simon Simoniust. Az orvosok véleménye különbözött a király betegségének pontos meghatározása és következésképp a kezelési mód tekintetében, abban mégis egyetértettek, hogy a király egészségi állapota hogyan változik: lassan, de folyamatosan romlik. Bucella el is akarta hagyni az udvart, de Báthory visszatartotta azzal, hogy egy új uradalmat ajándékozott neki.

Bár Báthory a Lew Sapieha alkancellárnak küldött 1583. április 23-i levelében így írt: „nem gondolom, hogy még tízévesi élet adatott nekem”, mégis

nyilvánvaló volt, hogy a halálnak még a gondolatát is teljes erejével igyekszik elűzni. Ugyanakkor végzetes betegsége vált vállalkozásainak és kezdeményezéseinek a lényeges mozgatójává: sietnie kellett, mindig csak sietnie...

Báthory betegsége az 1585-ös országgyűlés idején hirtelen súlyosbodott; ekkor a király nem bírta tovább: hol dührohamot kapott, hol pedig letargiába zuhant. Még a szenátus ülését is el kellett hagynia. Ezt az osztrák uralkodó is megtudta, akinek kémei működtek az Államszövetség egész területén. Az országgyűlés után orvosa, Nicolaus Bucella aggodalmát fejezte ki a királynak egészsége kapcsán, mivel, úgymond, Báthorynak sokáig kell élnie. A nála sokkal merészebb Apalinszki marsall kemény hangon emlékeztette a királyt, hogy emberként halandó, és rendeznie kell az örökléssel és a következő királyválasztással kapcsolatos kérdéseket.

A király bizonyára érezte közelgő halálát. 1585. május 12-én végrendeletet írt, melyben 96 ezer zlotyt hagyott Erdélyre, 30 ezret kedvenc városára, Hrodnára, 20 ezret pedig egy kiszolgált katonák számára készülő ispotályra, melyet Varsóban alapított meg. Báthory ekkor néhány hónapra el is vonult a fürkésző tekintetek elől, a Lengyelországban található Niepołomicébe. A nyár végére jobban lett, és szeptember 6-án elhagyta Niepołomicét, majd Korczyn–Sandomierz–Varsó útvonalon Hrodnába ért, ahonnan többé már nem is ment sehová.

Itt a király tovább kezelte magát, ahogyan szokta: a számtalan vadászaton széllal, faggyal, túleröltetéssel, és természetesen egy-egy serleg jó borral. Ezen a vadászatokon megerősítette testét-lelkét a hatalmas hadjárat előtt, amely Európa térképét volt hivatott megváltoztatni. Az egyik ilyen alkalom 1586 februárjában csaknem tragédiával végződött. A királyt szállító szán alatt beszakadt a jég. Csodásan menekült meg a haláltól. Kiáltott az udvari embereinek, hogy senki ne merészeljen az életét kockáztatva a segítségére sietni. Maga kúszott ki a jégen a partra, hogy az ne törjön be alatta, és ne merüljön el a jeges vízben. Ismét páratlan erejéről, ügyességéről és egészségéről tett bizonyosságot.

Az 1586. november 25. és december 7–8. közötti napok (a Gergely-naptár szerint) Hrodna környékén kivételesen fagyosak, szelesek és ködösek voltak, amit még a helyiek is igen nehezen viseltek. De az ítéletidő Báthoryt nem riasztotta meg. Minden reggel, miután reggelizett, figyelmen kívül hagyva orvosai tilalmát vadászni ment. Sötétedés után ért vissza, a lába megmerevedett a hidegtől, teste szétfagyott, alig tudott a tűz mellett átmelegedni. December 2-án a Hrodnától 5-6 mérföldre lévő kundzini erdőbe ment ki, és vadkanra vadászott. December 3-án ugyanoda ment ki még hajnalban, és estig csaknem hús vadkant ejtett el. December 4-én is egész nap vadászott.

Az utolsó vadászatból a király betegen tért vissza, nyomást érzett a mellkasában és fulladásos rohamai voltak, így a következő napon otthon maradt. Azonban vasárnap, december 7-én, az orvosi javaslatot figyelmen kívül hagyva, ismét lóra ült és elment a misére a Vitold-templomba. Nem tudta, de utoljára ült lovon. December 7-étől 12-éig már a halállal vívott. Báthory a végsőkig reménykedett, hogy meggyógyulhat. A természet azonban a király vasakaratanál is erősebbnek bizonyult.

December 7-én délben Báthory rosszul lett, kiküldte az udvari embereket a szobájából, és leült megírni legújabb végrendeletét. Fulladozott és a feje fájt, amit borral csillapított. Almatlanság gyötörte. Átment a szomszédos szobába,

ahol nyitva voltak az ablakok. Le akarta magát hűteni, friss levegőt szívni. Ekkor elvesztette az eszméletét, elesett, és meg is sérült egy kissé, amikor beütötte magát a lócába. A zajra berohant egy udvaronc. A király maga ment vissza az ágyához. Megtiltotta, hogy bárki az éjszaka történekről beszéljen.

December 9-én, kedden, vacsora és kötéscsere után Simonius így vigasztalta a királyt: „Nyugodjon meg királyi felséged, nincsen semmilyen veszély.” „Jól van, tudom, hogy nincs”, válaszolt a király türelmetlenül. De tüstént megdermedt, szeme kifordult, és csikorgatni kezdte a fogát. A két orvos és az udvarnok, Francisak Vjaszeljni is igyekezett magához téríteni: vizet fröcsköltek az arcába, rángatták a haját, az orrát és az ujjait. Amikor végre kinyitotta a szemét, Báthory csodálkozva nézett rájuk. „Az Isten szerelmére, mit művelnek?”, kérdezte nehézkesen, mélyeket lélegezve.

Ezt követően a szakemberek között nem volt egyetértés. Nem tudtak meggyezni sem a diagnózis tekintetében, sem a gyógyítás módját illetően. A görccsökkel és eszméletvesztéssel járó ismétlődő rohamokat az egyik az asztma számlájára írta, a másik pedig az epilepszia tünetének tekintette. A borra is hivatkoztak, amit a páciens folyamatosan követelt. Olyan gyógykezelésben egyeztek meg, mely egyik betegség esetén sem ártalmas: piócákat tettek a király vállára.

A rohamok közötti szünetekben Báthory nem érezte magát rosszul. Az egészségi állapotát az orvosoknak titokban kellett tartaniuk; még az éppen Hrodnában tartózkodó szenátorok sem jöhettek rá, hogy a király ennyire beteg, holott azt látták, hogy gyengül. December 10-én fogadta a lengyel alkancellárt és Przemysł püspökét. Másnapra magához rendelte Asztafej Valovics litván kancellárt és Lew Sapieha alkancellárt; a főurak úgy hagyták ott, hogy biztosak voltak benne, a nagyfejedelem egészségi állapota kielégítő.

December 12-én az orvosok úgy találták, hogy a beteg arca elgyötört, pulzusa pedig heves és egyenetlen, ami korábban nem fordult elő. Rettenetes szomjúság gyötörte, meghagyta, hogy hozzanak neki bort. Orvosait vigasztalva így válaszolt: „Már az Úr kezében vagyok, felkészültem a halálra, de nem viszem engem el; hogy nem beszélek, az azért van, mert nehéz a fejem, el akarok aludni.” Úgy gondolta, másnap meggyón és felveszi az utolsó kenetet.

Az aggódó udvariak figyelmen kívül hagyták a király tiltását, és mindkét kancellárt értesítették a veszélyről. A hír hallatára a szenátorok sebesen érkeztek a királyi lakosztályhoz, és perelni kezdtek az udvaroncokkal, amiért eltitkolták előlük az igazságot. Azok nem akarták beengedni az érkezőket a hálóterembe. Ekkor odabent Báthory már haldoklott. Majd Francisak Vjaszeljni könnyben úszó arccal kiment a szenátorokhoz, és bevezette őket az akkor már halott királyhoz. Este hat óra volt...

A következő napon az uralkodó halálának a híre, annak ellenére, hogy megpróbálták eltitkolni, hamar elterjedt Hrodnában. Erős hatást keltett. Az emberek a város minden szegletéből a palotához szaladtak, és igyekeztek megtudni, hogy igaz-e a szomorú hír.

Hrodnából az ország számos pontjára szaladtak a küldöncök, hogy közöljék a halálhírt: Jagelló Annához, Jan Zamoyski lengyel kancellárhoz és nagyhatalomhoz, a püspökökhöz és szenátorokhoz. Azok a szenátorok, akik éppen Hrodnában tartózkodtak, 1586. december 13-án megírták Vilnába Krzysztof Radziwiłł (belaruszul Kristaf Radzivil, litvánul Kristupas Radvila) vilnai vajdának és

litván hetmannak, hogy az Úr elszólította felkentjét. Mivel a többi szenátor távollétében nem dönthettek a legfontosabb kérdésekben, kérték őket, hogy minél előbb jelenjenek meg a király holttesténél, vagy legalább mondjanak véleményt a néhány legsürgetőbb problémát illetően. Ilyen volt a hadsereg fizetése, amely Hrodnában mintegy kétszáz gyalogosból állt, és legnagyobb részét magyarok tették ki. A magyarok Báthory halála után úgy maradtak ott, mint a nyáj pásztora nélkül. Követelni kezdték zsoldjukat, hogy minél előbb hazatérhessenek.

Eközben a halálhír elterjedt az egész Res Publicában. Sokan elismerték Báthory érdemeit, megértették az elszenvedett kárt, és bánkódtak miatta. Jan Zamoyski, az uralkodó jobbkeze azt írta, hogy az uralkodó egészségétől függött az államszövetség sorsa. Reinhold Heidenstein így írt: „Báthory István Lengyelország történetében való érdemei felbecsülhetetlenek. Ha nem jött volna korai halála, jóval nagyobb dolgokat is megvalósíthatott volna, mint amelyeket gondolatban már előkészített.” Országszerte siratóénekek zengtek és könnyek potyogtak az uralkodó halála miatt. De leginkább a jezsuiták magasztalták a királyt, akik sok mindenért lehettek neki hálásak.

Nem mindenki bánkódott és gyászolta a királyt. Uralkodása vége felé Báthoryt nem kedvelte és nem értékelte egyöntetűen az egész nemesség. Sokak számára gyűlölt figura volt. Akik nem voltak megelégedve az uralkodásával, akiket valamilyen sérelem ért általa, örültek a halálának. Kihasználva az új király megválasztásáig tartó interregnumot, arra törekedtek, hogy kompenzálják ezeket a sérelmeket – gúnyiratokat, verseket és röpcédulákat írtak, melyek befektetítették az elhunyt jó hírét és dicsőségét.

Báthory István halála külföldön talán még nagyobb hatást keltett. Rómában is megsiratták a királyt, mivel halálával ismét elveszett a remény, hogy megalakuljon egy törökellenes liga. „A keresztény ügy nagy veszteséget szenvedett el”, írta a pápa a lengyel püspököknek. Sixtus egyetlen napon tizenhét levelet küldött szét a világba a sajnálatos eseményről szóló hírral. Báthory özvegyének Arany Rózsát küldött, amely a X., de nem kizárt, hogy a VIII. századból származó pápai jelvény. Hogy mennyire népszerű volt Báthory neve külföldön, az bizonyítja, hogy Krzysztof Warszewicki királyi titkár temetési beszédét Nyugat-Európa hat városában is kinyomtatták.

Az osztrák udvar viszont örvendezett, és Moszkva is ujjongott, hogy megszabadult az ellenségtől, aki rövid időn belül a vesztébe taszította volna. „Báthory István – írja a híres orosz történész, Nyikolaj Karamzin – a világ egyik leghíresebb uralkodója volt, Oroszország egyik legveszélyesebb ellenfele, akinek halála nagyobb örömet jelentett számunkra, mint amennyi bánatot okozott annak az országnak, melyet kormányzott.”

Így hát Báthory halála után bizonyos politikusok, írók és történészek rögtön utat nyitottak egy aranylegendának, mások pedig egy feketének.

Bár a király közvetlen környezete tudott a betegségéről, az emberek fejében kialakult kép, miszerint az uralkodó erős és egészséges, még sokáig nem engedte, hogy elhiggyék, hogy valóban meghalt. A hír villámcsapásként érte a Res Publicát. Hirtelen bekövetkezett halála miatt a legszennesebb pletykák kaptak szárnyra. Terveinek jelentősége, energikus lépései, melyekkel több ellenséget szerzett, mint barátot, azonnal elindították a szóbeszédet, hogy megmérgezték. Említettük, hogy Báthory, igaz, nem vigyázott az egészségére, attól viszont tartott,

hogy megmérgezzék, mások között a saját felesége. Sokfelé hittek ebben a változatban. Arra is gyanakodtak, hogy a „protestáns Európa erői” mérgezték meg.

Alig hunyta le szemét Báthory, még temetetlen holtteste fölött megindult a vita halála okáról. Az udvari orvosokat nem csupán azzal gyanúsították meg, hogy gondatlanul kezelték, hanem a király megmérgezésével is, állítólag a Zborowskiak sugalmazása nyomán. Mindenkit meggyanúsítottak az elhunyt közvetlen környezetében. Vjaszeljnit is hibáztatták amiatt, hogy nem engedte be a királyhoz az udvari embereket és a szenátorokat, és hogy így éppen ő a felelős a haláláért. Legfőképpen Simoniust hibáztatták, aki, úgymond, szakszerűtlenségével ölte meg a királyt. Az orvos fel akart szólalni a következő király személyét kiválasztó országgyűlésen, hogy védekezhessen, de nem kapott szót. Ekkor Albrecht Radziwiłł (Albert Radzivil, Albertas Radvila) litván udvari marsall ajánlását követve kiadott egy brosúrát, melyben leírta a király betegségét és utolsó perceit.

Simonius magyarázataival a király másik orvosa, Nicolaus Bucella nem tudott egyetérteni, és a főrangú páciens félrekezelésével vádolta őt. Magáról minden felelősséget áthárított kollégájára. A régi eltitkolt, kölcsönös ellenségeskedés, amelynek alapja az uralkodó kegyeiért való vetélkedés volt, most nagy erővel tört a felszínre. Elmélyültek a viták és gyanúsítgatások. Hogy magukról elhárítsák a király haláláért terhelő felelősséget, az orvosok nem kímélték egymást. Az ügy három éven át húzódott, és ezer nyomtatott oldalnyira terjedt ki. Így tehát Báthory betegségének leírása hosszúra, de zavarosra sikerült, és bár fontos történelmi forrás, mégsem derít fényt a halál okára.

Hogy az igazság tisztázódjon, a halála után néhány nappal, a megfelelő dalok, ráolvasás és borivás után az elhunyt testét felboncolták. A jelen lévő orvosok, Jakub Gosławski (Jakub Haszlauszki) és Nicolaus Bucella kiderítették, hogy Báthorynak „nagyon nagyok voltak a veséi, mint egy ököréi”. De a boncolás jegyzőkönyve sem mutatta ki minden kétséget kizáróan a halál okát, mivel azt inkább a bebalzsamozás érdekében végezték, mintsem tudományos céllal.

Az azóta eltelt évszázadok során Báthory István halálát illetően három lehetséges ok került előtérbe: szívroham, mérég vagy urémia. Számba vehető a szifilisz is, viszont mivel Lengyelország–Litvánia szexuális szempontból egyik leginkább visszafogott uralkodójáról beszélünk, ez a sors és a történelem keserű iróniája lenne. Az orvosok többségének véleménye szerint, akik évszázadokon át kutatták a király betegségének jeleit, a szívbaj is elvethető.

Hogy a halálát természetes okok váltották ki, vagy gyilkosság volt, történelmünk egyik legfontosabb kérdése. Már öt évszázada tartja magát szívósan a gyanú, hogy betegségei mellett a királyt megmérgezték. Úgy halt meg, hogy nem gyónt és nem áldozott, mivel nem érezte magát halálosan betegnek. Nem betegségeitől halt meg, hanem méregtől, amelyet túl későn érzett meg, így már nem maradt ideje keresztény módra felkészülni a halálra. Báthory minden kortársa úgy ír a haláláról, hogy az váratlanul, hirtelen történt.

Z. Scheuring orvos és amatőr történész tizenhárom olyan jelet gyűjtött össze, melyek azt tanúsítják, hogy Báthoryt nagy hatalmú protestáns körök utasítására megmérgezték, mivel attól tartottak, hogy ha Báthory meghódítja Oroszországot, akkor a katolicizmus jelentősen megerősödik. A politikai céljai megvalósítása felé haladva Báthory, amint a kutató állítja, akarva-akaratlanul

óriások küzdelmébe szállt be. Először a Habsburgokkal került összetűzésbe, akik XIII. Gergely pápa támogatását élvezték. Amikor királlyá és nagyfejedelemmé választották, Moszkva lett a fő ellensége. Törökország is lehetséges fenyegetést jelentett a lengyel–litván államszövetségre nézve. Scheuring véleménye szerint Báthorynak azért kellett az életével fizetnie, mert megerősítette saját belpolitikai helyzetét, illetve a Res Publica nemzetközi helyzetét. A nagy hatalmú uralkodó, a „Moszkván át Konstantinápolyig” hadjárat kezdeményezője és szervezője nagyszabású terve beteljesülésének előestéjén halt meg, a háború előkészületeinek kellős közepén, miután sokakban a legmerészebb reményeket keltette. A lengyel történészek egyetértenek abban, hogy halála igen fontos esemény, nagy csapás volt népe számára. Ha Báthoryt nem mérgezik meg, a lengyel–litván Res Publica hatalmas állammá nőtte volna ki magát, és minden bizonnyal emberöltőkön át képes lett volna megvédeni területét a rázúduló támadásokkal szemben.

Báthory sok ellenséget szerzett, de idő előtti halálának oka minden valószínűség szerint mégis az urémia volt. Nem az a Herkules volt, akinek mutatta magát. Csupán annyi igaz, hogy valóban férfiasan tudta átvészelni a szenvedéseit, és elrejteni azokat a világ elől. Maga siettetett elővigyázatlanul a halálát, a vadászatokon átfagyott és túlzottan kifárasztotta magát, ezt pedig komoly ivással kezelte.

A boncolás eredménye, melyet 1586 decemberében gondosan lejegyeztek, s melyet 1934-ben krakkói orvosprofesszorok is áttekintettek, nem hagy kétséget: vesebajt állapít meg. Szervezete nem volt képes megbirkózni a mérgező és távozni nem képes anyagcseretermékekkel. Báthoryt a bor ölte meg, az erős magyar bor, amelytől nem tudott megválni, akárhogy is figyelmeztették udvari orvosai. A király halála után ötvenegy hordó magyar bort találtak a hrodnai vár pincéjében.

Báthory teste sokáig Hrodnában maradt, úgy rendelkezett, hogy itt temessék el. A Res Publicában élt egy sajtóságos és igencsak kifejező szokás. Csak azokat az uralkodókat temették el állami költségen, akikről a nemesség úgy ítélte meg, hogy jól szolgálták az államérdeket. A többi király temetését az örökösök fizették családjuk kincstárából. Báthoryt állami költségen temették el. Pénzgyűjtésbe kezdtek egy kápolna felépítésére, mely méltó arra, hogy egy ilyen kiemelkedő uralkodó testét benne helyezték örök nyugalomra. A Báthory-kápolna a krakkói Wawelben épült fel.

1588. május 23-án, a III. Zsigmondot megkoronázó országgyűlés idején Krakkóban ünnepélyes keretek között lezajlott Báthory földi maradványainak újratemetése. Z. Scheuring történész-orvos állítja, hogy ez a másfél évnyi várakozás ahhoz volt szükséges, hogy ilyen módon, a test alapos elrohasztásával tüntessék el a mérgezés nyomait.

Április 29-ére a szomorú eseményre az új uralkodó által kinevezett vagy meghívott nagyszámú lengyel és litván szenátor és egyéb tisztségviselő gyűlt össze Hrodnában. A Nyoman-parti nép ezen a napon elbúcsúzott nagynevű lakójától és pártfogójától. A gyászmise után a koporsót elhelyezték a halottaskocsin, és középen ezüst-fehér kereszttel díszített bársonytakaróval fedték le. Az összes templom harangja gyászt zúgott. A menet a Nyoman-folyó hídján keresztül indult el kifelé Hrodnából a régi út felé, amely Varsóba vezetett.

A temetési menetet a papság nyitotta meg fehér karingben, majd a szegények lépdeltek a nekik kiosztott fekete köpenyben és égő gyertyával a kezükben. Utánuk következett két kürtös lóháton, a lengyel és a litván zászlóval. Mögöttük lovagok vitték a király-nagyfejedelem fegyverzetét. Utána vezették az uralkodó lovát fekete posztóval letakarva, melyet a Báthory-család három éket ábrázoló címere díszített. A holttest előtt három vajda lovagolt; ők vitték a koronát és a királyi hatalom többi jelvényét. Mögöttük a királyi címerrel díszített pokróccal leterített lovak vontatták a halottaskocsit. A király tizenkét bizalmas embere menetelt egyforma ruhában a kocsi mindkét oldalán, egyik kezükkel a koporsót fedő bársonyt fogva, a másikban égő gyertyával. Mögöttük a többi bizalmas lépdelt gyertyával a kezében. Szenátorok, nemesek és közemberek zárták a gyászmenetet.

Amint a temetési menet kiért a városból, mindazok, akik részt vettek a krakói temetési szertartáson, lóra vagy kocsira szálltak, és nekiindultak a hosszú útnak. Több mint három hétig tartott Báthory eme utolsó útja belarusz és lengyel földön át. Krakóban három napig zajlott a temetés.

Báthory tizenegy évnyi rövid, de eseménydús uralkodása mély nyomot hagyott Lengyelország–Litvánia és Magyarország népei, sőt egész Európa tudatában. Törekvései megmutatták a litvin–lengyel nemességnek és Európának, hogy mire képes a Res Publica, igaz, ez már végső határa volt az állam pénzügyi és katonai erejének. Báthory visszafogta Oroszország fejlődését, megtörte növekvő erejét, ami lehetővé tette az államszövetség pozícióinak megtartását, és növelte annak biztonságát Európában.

Idővel ő vált a Res Publica erejének jelképévé. Amikor az államszövetség a hanyatlása felé kezdett tartani, az energikus uralkodó emlékezete kedvessé vált a nép számára, hadjáratainak emléke pedig csaknem szentté. A XVIII. században legenda született az utolsó újító királyról, aki erős államot tudott létrehozni, és meg tudta gátolni annak belső szétesését.

„Báthory István legyőzte Rettegett Ivánt: emlékezz a történelmünkre!” – ez a felirat nézett velem szembe egyszer egy hatalmas plakátról Varsó központjában, a ma élő lengyelek történelmi tudatát alakítva. És a mai belaruszok vajon mit tudnak Báthoryról?

Bodó Ádám fordítása

A felhasznált irodalom jegyzéke

1. Besała J., Stefan Batory, Warszawa, 1992.
2. Grzybowski S., Król i kanclerz, Kraków, 1998.
3. Jankowski T., Śmierć Stefana Batorego w Grodnie, Grodno, 1930.
4. Jasienica P., Ostatnia z rodu, Warszawa, 1998.
5. Onesyfor Dziewoczka // Polski słownik biograficzny, T. XXIV., Wrocław-Warszawa-Kraków, 1979, S. 64–65.
6. Scheuring Z., dr. medycyny. Czy król-
bojstwo? Krytyczne studium o śmierci króla
Stefana Batorego, Londyn, 1964.
7. 100 postaci które miały największy wpływ
na dzieje Polski / Konrad T. Naylor, Londyn,
1996, S. 139–144.
8. Wielka Historia Polski, T. 4: Dzieje Polski i
Litwy (1506–1648), Kraków, 2000.
9. Ziembicki W. Ostatnie łowy Batorego: W 350
rocznica zgonu wielkiego króla (grudzień
1586 – grudzień 1936), Lwów, 1937.